Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854, OMUİFD Haziran 2026, 60: 219-248

İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'inde Cerh ve Taʿdîl Hükümlerinin Sayısal ve İstatistiksel Analizi

A Quantitative and Statistical Analysis of Jarḥ and Taʿdīl Judgments in Ibn Ḥajar's *Taqrīb Al-Tahdhīb*

Doç. Dr. Recep BİLGİN[1]

[1]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hatay
· **recepbilgin2025@outlook.com** · ORCİD > 0000-0002-2858-3039

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 31 Ocak/January 2026
Kabul Tarihi/Accepted: 18 Mayıs/May 2026
Yıl/Year: 2026 | **Sayı – Issue:** 60 | **Sayfa/Pages:** 219-248

Atıf/Cite as: OBilgin, R. "İbn Hacer'in Takrîbü't-Tehzîb'inde Cerh ve Taʿdîl Hükümlerinin Sayısal ve İstatistiksel Analizi" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 60, Haziran 2026: 219-248.

https://doi.org/10.17120/Omuifd.1878543

İBN HACER'İN *TAKRÎBÜ'T-TEHZÎB*'İNDE CERH VE TA'DÎL HÜKÜMLERİNİN SAYISAL VE İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

ÖZ

Bu çalışmada İbn Hacer el-Askalânî'nin *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde râviler hakkında hüküm verirken kullandığı cerh ve taʿdîl lafızlarının sayısal analizi ve râvi değerlendirme yöntemleri incelenmiştir. Ayrıca müellifin bu hükümlerine yönelik çağdaş dönemde ortaya çıkan tartışmalar ve eleştiriler ele alınmıştır. Bu çalışmanın hedefi *Takrîbü't-Tehzîb*'de yer alan on iki mertebeli cerh ve taʿdîl sisteminin geniş râvi külliyatına nasıl uygulandığını, hangi mertebelerin ne ölçüde tercih edildiğini ve müellifin değerlendirme dilinin pratikte nasıl işlediğini ortaya koymaktır. Araştırmada öncelikle İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'in mukaddimesinde ortaya koyduğu, râvileri altısı taʿdîl ve altısı cerh olmak üzere on iki mertebede sınıflandıran sistematik tasnif yapısı analiz edilmiştir. Ardından eserde yer alan toplam 8826 râvi, doküman analiz yöntemiyle tek tek taranmış; râviler hakkında kullanılan cerh ve taʿdîl lafızları müellifin belirlediği mertebelere göre tasnif edilmiştir. Elde edilen veriler sayısal içerik analiz yöntemiyle frekans ve oranlar üzerinden değerlendirilmiş; her bir mertebede tercih edilen terimlerin sıklık ve dağılımları tablolar ve grafiklerle desteklenerek yorumlanmıştır. Analiz bulgularına göre *Takrîbü't-Tehzîb*'de adı geçen toplam 8.826 râvi üzerinden yapılan değerlendirmelerde, taʿdîl ve cerh mertebelerinin dağılımı açık biçimde ortaya konulmuştur. Buna göre taʿdîl hükmü verilen 6.565 râvinin 693'ü birinci, 335'i ikinci, 1.990'ı üçüncü, 1.280'i dördüncü, 671'i beşinci ve 1.596'sı altıncı mertebede yer almaktadır. Cerh edilen toplam 1.695 râvi ise mertebelere göre; birinci mertebede 386, ikinci mertebede 410, üçüncü mertebede 748, dördüncü mertebede 139, beşinci mertebede 10 ve altıncı mertebede yalnızca 2 râvi şeklinde dağılım göstermektedir. Beşşâr Avvâd Maʿrûf ve Şuayb el-Arnaût gibi bazı çağdaş muhakkikler İbn Hacer'in râviler hakkında verdiği hükümlerin bir kısmını eleştirmiş ve farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Cerh, Taʿdîl, Râvi, Hüküm, Tenkit, İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbü't-Tehzîb.

❋❋❋

https://doi.org/10.17120/Omuifd.1878543

A QUANTITATİVE AND STATİSTİCAL ANALYSİS OF JARḤ AND TA'DĪL JUDGMENTS İN IBN ḤAJAR'S *TAQRĪB AL-TAHDHĪB*

ABSTRACT

This study makes a numerical analysis of the terms of jarḥ and taʿdīl which Ibn Ḥajar al-ʿAsqalānī used in *Taqrīb al-Tahdhīb* to pass judgments on narrators and examines his methods of evaluating narrators. In addition, the contemporary debates and criticisms directed at the author's judgments have been examined. The aim of this study is to examine how the twelve-tiered jarḥ and taʿdīl system presented in *Taqrīb al-Tahdhīb* is applied across a large corpus of narrators, to identify the relative prevalence of each evaluative rank, and to demonstrate how Ibn Ḥajar's evaluative language operates in practice. First, the systematic classification structure outlined by Ibn Ḥajar in the introduction to *Taqrīb al-Tahdhīb* in which narrators are categorized into twelve ranks - six for taʿdīl and six for jarḥ- is examined. Subsequently, all 8,826 narrators included in the work are individually analyzed using document analysis, and the jarḥ and taʿdīl terms applied to them are classified according to Ibn Ḥajar's hierarchical framework. The resulting data are evaluated through quantitative content analysis, interpreted on the basis of frequencies and percentages, and presented in tables and graphs. Depending on the findings of the analysis based on the evaluation of a total of 8,826 narrators mentioned in *Taqrīb al-Tahdhīb*, the distribution of the taʿdīl and jarḥ ranks is clearly demonstrated. Accordingly, among the 6,565 narrators who received taʿdīl judgments, 693 are classified in the first rank, 335 in the second, 1,990 in the third, 1,280 in the fourth, 671 in the fifth, and 1,596 in the sixth rank. By contrast, the 1,695 narrators who were subjected to jarḥ are distributed across the ranks as follows: 386 in the first rank, 410 in the second, 748 in the third, 139 in the fourth, 10 in the fifth, and only 2 narrators in the sixth rank. Some modern scholars such as Beşşâr Avvâd Maʿrûf and Shuʿayb al-Arnaʾūt have criticized some of Ibn Ḥajar's evaluations of narrators and have proposed alternative assessments.

Keywords: Ḥadīth, Jarḥ, Taʿdīl, Narrator, Judgment, Criticism, Ibn Ḥajar al-ʿAsqalānī, Taqrīb al-Tahdhīb.

❁❁❁

GİRİŞ

Hadis ilminde râvilerin güvenilirliklerinin tespiti bir rivayetin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyetinin sağlıklı biçimde belirlenebilmesi açısından en temel unsurlardan biridir. Bu bağlamda cerh ve taʿdîl usûlü râviler hakkında nakledilen değerlendirmeleri belirli ölçütler çerçevesinde ele alan ve onların rivayet ehliyetini or-

taya koymayı amaçlayan sistematik bir metodoloji sunar. Bu ilimde "sika sebt", "sika", "sadûk", "leyyinü'l-hadîs", "daʿîf", "metrûk", "müttehem" ve "kezzâb" gibi terimler, râvilerin güvenilirlik düzeylerini ifade eden teknik kavramlar olarak kullanılmaktadır.[1] İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eseri daha önce hadis münekkitleri tarafından hakkında cerh ve taʿdîl hükümleri verilmiş râvileri, müellifin kendi tercih ve değerlendirmeleri doğrultusunda özetleyen bir çalışmadır. Eserde yer alan hükümler, İbn Hacer'in daha hacimli eseri olan *Tehzîbü't-Tehzîb*'de topladığı râvi bilgileri üzerine inşa edilmiştir. Müellif, *Takrîb*'de râvileri altı mertebesi taʿdîl, altı mertebesi cerh kapsamında olmak üzere toplam on iki dereceli bir tasnif sistemine tabi tutmuş; böylece "sahâbî"den başlayarak "kezzâb" derecesine kadar uzanan nüanslı bir güvenilirlik cetveli oluşturmaya çalışmıştır.

Takrîbü't-Tehzîb üzerine son dönemde Abdurrahman Yılmaz tarafından kaleme alınan "Muhammed Avvâme'nin Hadisçiliği: İbn Hacer'in Takrîbü't-Tehzîb'deki Cerh-Taʿdîl Mertebelerine Dair Tahlil ve Tenkitleri Işığında Bir İnceleme" başlıklı bir çalışma bulunmaktadır.[2] Bununla birlikte söz konusu araştırma doğrudan *Takrîbü't-Tehzîb*'deki hüküm sistemini merkeze alan müstakil bir analizden ziyade, Muhammed Avvâme'nin hadisçiliğini konu edinen bir değerlendirmeye dayanmaktadır. Yine bu konuda İsmail Kurt'a ait "İbn Hacer'in Bazı Münekkitleri Tenkitte Aşırıya Gitmekle Eleştirmesi" başlıklı bir çalışma da vardır. Bu çalışma belirli örnekler üzerinden İbn Hacer'in aşırılık algısını analiz etmek üzere kaleme alınmıştır.[3] Dolayısıyla eserdeki cerh ve taʿdîl hükümlerinin bütüncül biçimde analitik ve istatistiksel yöntemlerle ele alındığı müstakil bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu araştırma söz konusu boşluğu doldurmayı ve İbn Hacer'in cerh ve taʿdîl metodolojisini günümüz hadis araştırmaları açısından yeniden değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Çalışmanın önemi, İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'de kullandığı kısa ve yoğun hüküm ifadelerini ve râvilere uyguladığı on iki mertebeli tasnif sistemini modern analitik yöntemlerle çözümlemesinde yatmaktadır. Bu sayede hadis münekkitlerinin râvi değerlendirmelerinde benimsedikleri tarihî pratiklerin, nesnel ölçütler ışığında yeniden okunması ve tartışılması mümkün hâle gelecektir. Araştırmanın temel amacı, *Takrîbü't-Tehzîb*'de İbn Hacer'in her bir mertebede tercih ettiği cerh ve taʿdîl lafızlarını tespit etmek ve bu lafızların dağılımını sayısal veriler üzerinden ortaya koymaktır. Bu çerçevede çalışma eserde yer alan 8826 râvinin cerh ve taʿdîl

[1] Rahmet Koluman, "İbn Hacer'in Cerh-Ta'dîl Anlayışı ve Fethu'l-Bârî'de Kullandığı Bazı Hadis Tenkidi Istılahlarının Rivayetler Üzerinden İncelenmesi", *HAFIZA* 7/1 (2025), 24-48.

[2] Abdurrahman Yılmaz, "Muhammed Avvâme'nin Hadisçiliği: İbn Hacer'in Takrîbü't-Tehzîb'deki Cerh-Taʿdîl Mertebelerine Dair Tahlil ve Tenkitleri Işığında Bir İnceleme", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2025), 191-215.

[3] İsmail Kurt, "İbn Hacer'in Bazı Münekkitleri Tenkitte Aşırıya Gitmekle Eleştirmesi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 71-72.

https://doi.org/10.17120/Omuifd.1878543

açısından dağılımını nicel olarak haritalamayı; taʿdîl ve cerh oranlarını istatistiksel verilerle analiz etmeyi; her mertebede kullanılan terimlerin sıklığını grafikler aracılığıyla göstermeyi amaçlamaktadır. Bunun yanında araştırmada müellife özgü kabul edilen "makbûl" gibi bazı terimlerin güvenilirlik eşikleri bağlamındaki işlevi incelenecek ve doğrudan hüküm dışı bırakılan râviler tespit edilecektir. Ayrıca İbn Hacer'in cerh ve taʿdîl hükümlerine yönelik çağdaş muhakkiklerin ortaya koyduğu eleştiri ve değerlendirmeler de incelenerek tahlil edilecektir. Bu yönüyle çalışma hem klasik hadis tenkidi literatürünün yöntemsel çerçevesini ortaya koymayı hem de *Takrîbü't-Tehzîb*'deki râvi tasnifinin analitik bir yöntemle yeniden değerlendirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda öncelikle İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'in mukaddimesinde râvilerin durumlarını en güvenilirden en zayıfa doğru sıralayarak ortaya koyduğu sistematik değerlendirme yapısı analiz edilecektir. Ardından müellifin eserde râviler hakkında hüküm verirken kullandığı cerh ve taʿdîl lafızları uygulamalı olarak tespit edilerek bu ifadelerin hangi mertebelerde ve hangi sıklıkta kullanıldığı ortaya konulacaktır. Daha sonra cerh ve taʿdîl kapsamındaki hükümler terim bazında sınıflandırılarak sayısal verilerle desteklenecek; elde edilen veriler grafik ve tablolar aracılığıyla görselleştirilerek istatistiksel açıdan değerlendirilecektir. Son aşamada ise başta Beşşâr Avvâd Maʿrûf ve Şuayb el-Arnaût başta olmak üzere bazı çağdaş muhakkiklerin İbn Hacer'in râviler hakkında verdiği hükümlerle ilgili ileri sürdükleri eleştiriler, tartışmalar ve değerlendirmeler ele alınarak analiz edilecektir.

1. İBN HACER'İN HÜKÜM VERİRKEN KULLANDIĞI LAFIZLAR

İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb* isimli eserinin mukaddimesinde râvilerin hallerini, en güçlü olandan en zayıf olana doğru bir sıralamaya tabi tutarak sistemli bir şekilde sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma altı kategori râvilerin taʿdîline, altı kategori ise cerhlerine dair olmak üzere toplam on iki gruptan oluşmaktadır. İbn Hacer'in bu on iki kademeli tasnifi, matematikte pozitiften negatife ya da negatiften pozitife uzanan sayı doğrusu mantığına benzer bir tutarlılık arz eder. Nasıl ki sayı doğrusunda değer arttıkça pozitif yön güç kazanıyorsa, râviler de her bir mertebede nesnel kıstaslarla bir üst güven seviyesi veya bir alt zaaf noktasına yerleştirilir. Bu sistematik yapı râvi tahlilini hem nicel hem nitel olarak ölçümlenebilir kılmakta ve işlevsel bir "güven cetveli" vazifesi görmektedir.

Taʿdîl mertebeleri şu şekilde tasnif edilmiştir:

Birinci Mertebe: Sahâbe. Şereflerinden dolayı adaletleri sabittir, cerh edilmezler.

İkinci mertebe: Övgüsü pekiştirilen râvilerdir. Bunlar; ya *efʿal* kalıbında *ke-evsaki'n-nâs* (كأوثق الناس) "insanların en güveniliri"; ya sıfat tekrarıyla lafzî olarak:

sika sika (ثقة ثقة) "çok güvenilir"; veya güçlü bir vasıfla mâna itibariyle *sika hâfiz* (ثقة حافظ) "(sağlam bir hadis hâfızı" ifadeleriyle hakkında hüküm verilen râvilerdir. Bu ifadeler râvinin son derece güvenilir, sağlam ve râvilik yönünden en üst seviyede olduğunu gösterir.

Üçüncü Mertebe: Tek sıfatla anılan râvilerdir. Bunlar; *sika* (ثقة) "güvenilir", *mutkin* (متقن) "sağlam", *sebt* (ثبت) "sağlam" ve *ʿadl* (عدل) "âdil" gibi ifadelerle hakkında hüküm verilen râvilerdir.

Dördüncü Mertebe: Üçüncü dereceden biraz aşağıda olanlardır. Bu râvilere; ya *sadûk* (صدوق) "doğru sözlü" ya *lâ beʾse bihî* (لا بأس به) "zararı yok" ya da *leyse bihî beʾs* (ليس به بأس) "zararı yok" gibi lafızlarla işaret edilir.

Beşinci Mertebe: Dördüncü dereceden biraz daha aşağıda olanlardır. Bu râvilere; ya *sadûk seyyiʾu'l-hıfz* (صدوق سيئ الحفظ) "hâfızası kötü bir sadûk" ya da *sadûk yehim* (صدوق يهم) "yanılır bir sadûk", *lehû evhâm* (له أوهام) "yanlışları çok bir sadûk", *yuhtiʾu* (يخطئ) "hata eder" ve *teğayyere bi-aharah* (تغير بأخرة) "son dönemlerinde değişti" gibi lafızlarla işaret edilir. Ayrıca *sadûk* lafzına *teşeyyuʿ* (تشيع), *kader* (قدر), *nasb* (نصب), *ircâʾ* (إرجاء) ve *tecehhüm* (تجهم) gibi başka bidʿat türüyle tenkit edilenler de eklenir.

Altıncı Mertebe: Az sayıda hadis rivayet eden ve hakkında hadisinin terk edilmesini gerektirecek bir durum sabit olmamış olanlardır. Böyle bir râvi eğer rivayeti başkaları tarafından desteklenirse (mütâbaat ve şevâhid yoluyla), bu râviye *makbûl* (مقبول) "hadisi kabul edilebilir" lafzıyla işaret edilir. Desteklenmezse *leyyinü'l-hadîs* (لين الحديث) "hadisinde gevşeklik var" hükmü verilir.[4]

İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'de yaptığı taʿdîl mertebeleri tasnifi ile hadis usulüne dair telif ettiği *Nüzhetü'n-Nazar*'daki taʿdîl mertebeleri tasnifi arasında bazı yapısal farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklardan en dikkat çekeni, müellifin *Nüzhetü'n-Nazar*'da sahâbeyi taʿdîl mertebeleri kategorisinde müstakil bir sınıf olarak ele almamasına rağmen,[5] *Takrîbü't-Tehzîb*'de sahâbeye özel bir taʿdîl derecesi tahsis etmiş olmasıdır. Bu farklılığın temel sebebi, her iki eserin telif amacının ve muhatap kitlesinin farklı olmasında aranabilir. *Nüzhetü'n-Nazar* hadis usulüne dair teorik esasların işlendiği bir eserdir. Bu eser daha çok hadis ilmindeki genel kuralların ve prensiplerin sistematik şekilde ele alındığı bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda sahâbenin adaletinin İslâm ümmeti nezdinde genel bir kabul gör-

[4] İbn Hacer el-Askalânî Ahmed b. Alî Ebü'l-Fazl, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986), 74.

[5] Taʿdîl mertebeleri bilgisi hakkında bk. İbn Hacer el-Askalânî Ahmed b. Alî Ebü'l-Fazl, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nûreddin Itr (Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1421/2000), 136-137.

mesi[6] sebebiyle ayrıca bir kategori olarak zikredilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Zira hadis usulü kaynaklarında sahâbenin adaletine ilişkin görüş bilinen bir husus olarak kabul edilmektedir. Buna mukabil *Takrîbü't-Tehzîb*, râvilerin hâl ve derecelerini özet şekilde tasnif edip tanıtan pratik bir başvuru eseri niteliğindedir. Bu eser çerçevesinde İbn Hacer, sahâbeyi diğer râvi gruplarından açık bir şekilde ayırarak, onların adalet vasfını vurgulamak amacıyla ayrı bir taʿdîl mertebesi olarak zikretmiştir. Böylece *Takrîbü't-Tehzîb*'de, sahâbîlerin rivayet güvenilirliği açık bir şekilde vurgulanmış; ayrıca eser bünyesinde râvi değerlendirmelerinde "sahâbî ya da sahâbiyye" ifadesiyle râvinin en yüksek taʿdîl mertebesine mensup olduğu sistematik bir yapı içerisinde ortaya konulmuştur.

İbn Hacer'in altıncı mertebede kullandığı *makbûl* hüküm lafzı, daha önceki cerh ve taʿdîl literatüründe sistematik bir tasnif terimi olarak kullanılmamış olup, müellife özgü özgün bir kavram olarak dikkat çekmektedir. İbn Hacer'in bu terimi tercih etmesi, yalnızca râvinin konumuna işaret etmekle kalmayıp, aynı zamanda onun cerh ve taʿdîl değerlendirmelerinde hangi münekkitlerin görüşlerini esas aldığını, hangilerini dikkate almadığını tespit etmek açısından da önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda *makbûl* lafzı, İbn Hacer'in râvi hakkındaki kanaatini ve değerlendirme ölçütlerini anlamada temel bir referans noktası oluşturmaktadır.

İbn Hacer'in râvilerin cerh derecelerine ilişkin yaptığı tasnif, en hafif zayıflıktan en ağır kusura doğru kademeli bir yapıyla toplam altı grupta şu şekilde incelenmektedir:

Yedinci Mertebe: Kendisinden birden fazla kişinin rivayette bulunduğu hâlde güvenilirliği hakkında açık bir tevsîk bulunmayan râvilerdir. Bu tür râvilere *mestûr* ve *mechûlu'l-hâl* lafızlarıyla işaret edilmiştir. İbn Hacer yaptığı derecelendirme içerisinde *leyyinü'l-hadîs* ifadesini her ne kadar doğrudan yedinci mertebede zikretmemiş olsa da altıncı mertebeye dair açıklamaları esnasında kullandığı "mütâbaatla desteklenmezse *leyyinü'l-hadîs* olur" ifadesinden hareketle,[7] bu lafzı yedinci mertebeye işaret etmek amacıyla kullandığı söylenebilir. Bu kullanım, *leyyinü'l-hadîs* hükmünün altıncı ve yedinci mertebe sınırında bir ara kategori olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

[6] İslâm'ın ve Kur'ân'ın ilk muhatap kitlesi olan sahâbe nesli, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan bağlılıkları, samimiyetleri, teslimiyetleri, destekleri ve İslam dininin doğru bir şekilde anlaşılıp yayılması adına ortaya koydukları çabalarından ötürü oldukça önemlidir. Sahâbenin tamamı hayırla yâd edilir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Fidanboy, "İbn Ebî Zeyd El-Kayravânî ve Kelâm Anlayışı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 30. Yıl Özel Sayısı (2022), 140.

[7] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 74.

Sekizinci Mertebe: Hakkında güvenilir bir kimse tarafından açıkça tevsîk yapılmamış; buna karşın müfesser olmasa dahi zayıflık hükmü verilmiş râvilerdir. Bu gruptaki râviler, *daʿîf* lafzıyla nitelendirilmiştir.

Dokuzuncu Mertebe: Sadece bir kişinin rivayette bulunduğu ve güvenilirliği sabit olmamış râvilerdir. Bu tür râvilere *mechûl* lafzıyla işaret edilmiştir.

Onuncu Mertebe: Hiçbir güvenilirlik kaydı bulunmayan, ayrıca bir kusur sebebiyle zayıf kabul edilen râvilerdir. Bu grupta yer alan râviler için *metrûk, metrûku'l-hadîs, vâhi'l-hadîs*, ve *sâkıt* gibi terimler kullanılmıştır.

On birinci Mertebe: Yalancılıkla itham edilen râvilerdir.

On ikinci Mertebe: Doğrudan *kezzâb* "yalancı" ve *vaddâʿ* "hadis uyduran" olarak isimlendirilmiş râvilerdir.[8]

İbn Hacer'in cerh mertebelerini açıklarken yedinci kademede *mechûlu'l-hâle* ek olarak kullandığı *mestûr* hüküm lafzı gerek klasik cerh ve taʿdîl literatüründe gerekse *Takrîbü't-Tehzîb*'in genel muhtevasında yaygın şekilde yer almayan, müellife özgü orijinal bir terim niteliğindedir. Bu çerçevede râvi hakkında *mestûr* ifadesiyle verilen hükümler, *makbûl* örneğinde olduğu gibi, İbn Hacer'in râvi değerlendirme sistematiğiyle kişisel kanaatlerini yansıtan önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Bu kavramların kullanımı müellifin râvi hakkındaki metodolojik yaklaşımını ve hüküm verirken dayandığı ölçütleri tahlil etme açısından dikkate değerdir.

1.1. Taʿdîl Hüküm Formları

İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*'de sahâbîler dışındaki râvileri değerlendirmek üzere beş kategori dâhilinde, taʿdîle ilişkin yüz doksandan fazla farklı ifade biçimi kullanmıştır. Bu ifadeler, genellikle kısa ve özlü yapılarıyla râviye dair temel bilgileri aktarmakla birlikte, çoğu zaman ardından gelen istisna veya kayıtlayıcı unsurlarla daha nüanslı bir değerlendirme sunmaktadır. Bu yönüyle İbn Hacer, râvilerin güvenilirlik düzeylerini belirlemede hem içerik hem de biçim açısından kendine özgü bir yöntem geliştirmiştir.

Eserin mukaddimesinde bu değerlendirmelere temel teşkil eden taʿdîl mertebeleri açık biçimde tasnif edilmiştir. Her bir mertebeye karşılık gelen ifadeler râvinin hadis rivayetindeki güvenilirlik düzeyini yansıtan terimler olarak sistematik bir biçimde kullanılmaktadır. Bu ifadelerin *Takrîb*'de uygulamalı olarak nasıl ve hangi lafızlarla hükme dönüştüğünün somut biçimde ortaya konulması referansların tespitinde sağlam bir zemin oluşturacaktır.

[8] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 74-75.

İbn Hacer, *Takrîb*'de râvileri taʿdîl bakımından *birinci mertebede* değerlendirirken sahâbe râvilerini özel olarak *sahâbî* "صحابي" ve *sahâbiyye* "صحابية" lafızlarıyla tanımlamaktadır. Erkek sahâbîler için "sahâbî", kadın sahâbîler için ise "sahâbiyye" terimlerini tercih eden müellif bu grubu ayrı bir kategoride değerlendirmiştir. Yapılan tespitlere göre eserde 606 erkek[9] ve 87 kadın râvi sahâbe/sahâbiyye olarak nitelendirilmiştir. Buna göre eserde sahâbe/sahâbiyye olarak nitelendirilen toplam râvi sayısı 693'tür.

İbn Hacer'in bir râvi hakkında *sahâbî* hükmü vermesi iki düzlemde anlam kazanmaktadır. Birincisi müellifin sahâbe tanımı çerçevesinde, "Hz. Peygamber ile mümin olarak karşılaşan ve Müslüman olarak vefat eden" kimseler anlamında terimsel bir belirlemedir.[10] İkincisi ise bu kimselerin Allah ve Resulü tarafından taʿdîl edilmiş kabul edilmeleri sebebiyle güvenilirliklerine dair bir değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaması bu sebeple adaletlerinin mutlak olarak sabit olduğu anlamına gelmektedir. İkinci yaklaşım, Ebû Hâtim er-Râzî'nin (ö. 277/890) "Sahâbenin tamamı âdildir, sikadır"[11] ifadesiyle, ayrıca İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) "Sahâbenin tamamı âdildir; onların arasında cerh edilmiş zayıf kimse (râvi) yoktur"[12] şeklindeki değerlendirmesiyle temellendirilen anlayışa dayanmaktadır. Aynı şekilde bu görüş Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî ʿilmi'r-rivâye* adlı eserinde sahâbenin adaletini temellendirmeye yönelik olarak ileri sürdüğü esaslarla da zemin hazırlamıştır. Bağdâdî'ye göre Yüce Allah'ın sahâbîleri taʿdîl etmesi, temizliklerinden haber vermesi ve onları özel olarak seçmiş olması, onların adaletinin sabit ve bilinen bir durum olduğunu göstermektedir.[13] Bu anlayış hadis usulü literatüründe yerleşik bir kural haline gelmiştir.[14]

---

[9] Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 86, 93, 96, 98, 111, 112, 114.

[10] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd & Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1415/1994), 1/158; Sahabe tanımına dair alternatif bir yaklaşım konusu hakkında bk. Yusuf Okşar- Necmettin Çalışkan, "Değişim ve Dönüşüm Kavramları Çerçevesinde Nübüvvetin Bireyin ve Toplumun İnşası Açısından Değeri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Eylül 2021), 660; Necmettin Çalışkan, *Kur'ân'ın İki Fıkhî Okunuşu Tahâvî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân ve Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı Karşılaştırmalı Örneği* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2018), 120.

[11] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân: el-Müsnedü's-sahîh ʿale't-tekâsîm ve'l-envâʿ*, thk. Muhammed Ali Sönmez & Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 6/491.

[12] İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân: el-Müsnedü's-sahîh ʿale't-tekâsîm ve'l-envâʿ*, 1/116.

[13] Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ʿilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî & İbrahim Hamdi el-Medenî (Medîne: el-Mektebetü'l-ʿİlmiyye, 1357/1958), 46.

[14] Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân İbnü's-Salâh, *ʿUlûmü'l-hadîs*, thk. Nûreddin Itr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 56, 132; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li maʿrifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed Osman el-Huşt (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1405/1985), 92; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, 1/158; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfîyyeti'l-hadîs li'l-ʿIrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 4/94.

İbn Hacer, *Takrîb*'de râvileri taʿdîl açısından *ikinci mertebede* değerlendirirken, onların hadis rivayetindeki güvenilirlik düzeylerini yansıtan son derece zengin bir terminoloji kullanmaktadır. Bu bağlamda,"ثقة حافظ إمام جبل"[15],"جبل الحفظ وإمام الدنيا في فقه الحديث"[16],"ثقة ثبت إمام مشهور"[17],"ثقة متقن حافظ إمام قدوة"[18],"ثقة ثبت فقيه إمام أعلم أهل عصره بالحديث"[19], "ثقة إمام حافظ"[20], "إمام حافظ ثقة مشهور"[21], "ثقة حافظ فقيه عابد إمام حجة"[22], "ثقة ثبت حجة"[23],"ثقة ثبت إمام"[24],"ثقة ثبت حجة من كبار الفقهاء العباد"[25],"ثقة حافظ فقيه حجة"[26], "ثقة ثبت عابد"[27], "ثقة ثبت عابد فاضل"[28], "ثقة من أثبت الناس في سعيد ابن جبير"[29], "ثقة حجة"[32], "ثقة مأمون"[31], "ثقة ثبت"[30], "ثقة من أثبت الناس في ابن سيرين"[33], "ثقة صاحب حديث"[37],"ثقة إمام"[36],"ثقة حافظ"[35],"ثقة ضابط"[34],"ثقة متقن" gibi farklı değerlendirme ifadelerine yer vermektedir.[38] Özellikle Buhârî hakkında "جبل الحفظ وإمام الدنيا في فقه الحديث" ifadesini kullanması,[39] İbn Hacer'in ona yöne-

---

[15] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 468.

[16] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 510.

[17] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 403.

[18] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 464.

[19] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 591.

[20] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 250.

[21] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 373.

[22] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 244.

[23] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 117.

[24] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 403, 958.

[25] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 117.

[26] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 84.

[27] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 124, 148, 161, 213, 351, 400, 483, 514, 546.

[28] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 161.

[29] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 139.

[30] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 572.

[31] İbn Hacer *Takrîb*'de çok sayıda râvi hakkında *sika sebt* hükmü vermiştir. Bazı örnekler hakkında bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 103, 106, 107, 120, 127, 128.

[32] İbn Hacer *Takrîb*'de toplam yedi râvi hakkında *sika meʾmûn* hükmü vermiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 105, 210, 241, 371, 373, 441, 529.

[33] İbn Hacer *Takrîb*'de toplam beş râvi hakkında *sika hucce* hükmü vermiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 89, 101, 109, 183, 207.

[34] İbn Hacer *Takrîb*'de toplam 14 yerde râviler hakkında *sika mutkin* hükmü vermiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 103, 200, 243, 261, 330, 361, 426, 516, 535, 536, 543, 590, 591, 606.

[35] İbn Hacer *Takrîb*'de toplam dört râvi hakkında *sika ḍâbiṭ* hükmü vermiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 130, 249, 445, 455.

[36] İbn Hacer *Takrîb*'de çok sayıda râvi hakkında *sika hâfiz* hükmü vermiştir. Bazı örnekler hakkında bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 77, 78, 79, 80, 81, 82.

[37] İbn Hacer *Takrîb*'de toplam dört râvi hakkında *sika imâm* hükmü vermiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 238, 250, 520, 521.

[38] İbn Hacer *Takrîb*'de toplam on bir râvi hakkında *sika sâhibe hadîs* hükmü vermiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 141, 163, 243, 254, 267, 269, 327, 497, 513.

[39] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 468.

lik özel bir taltif ve ayrıcalıklı bir değerlendirme yaptığını göstermektedir. Bununla birlikte İbn Hacer, bu tür olumlu değerlendirmelere zaman zaman bazı kayıt ve istisnalar da ekleyerek râvi hakkında yöneltilen tenkitleri ve bunların gerekçelerini de ifade etmektedir. Bu bağlamda öne çıkan bazı ifadeler şunlardır:

"ثقة ثبت إلا في حديثه عن زائدة" [41], "ثقة ثبت إلا أنه يرسل" [40], "ثقة ثبت إلا أنه يرى القدر" [42], [43], "ثقة ثبت رمي بالنصب" [46], "ثقة ثبت لكنه تغير قليلا بأخرة" [44], [45], "ثقة ثبت ربما دلس" [47], "ثقة متقنا طعن فيه برأي جهم" [48], "ثقة ثبت عيب بأخذ الأجرة على الحديث" [49], "ثقة حافظ طعن فيه أبو داود لمذهبه في الوقف في القرآن" [50], "ثقة حافظ تكلم فيه بلا حجة" [51].

Yapılan tespitlere göre ikinci mertebede zikredilen râvilerin sayısı 315'dir.

İbn Hacer, *Takrîb*'de râvilerin *üçüncü mertebede* değerlendirildiği durumlarda tek başına *sika* "ثقة" terimini kullanır. Bu kategoride yer alan râviler genel itibarıyla güvenilir kabul edilmekle birlikte bazen ilave vasıflarla tanımlanır.

---

[40] *Kaderiyye*, insanın (kulun) işlediği kötülüklerin (şerrin) tamamen kendi iradesi ve kudretiyle meydana geldiğini, yani Allah'ın bu fiiller üzerinde bir takdiri veya yaratması olmadığını savunan bir fırkadır. Bk. Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *Taʿrîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1403/1983), 174; Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1379/1960), 1/459; İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Sevr b. Yezîd Ebû Hâlid (ö. 150/767) hakkında bu ifadeyi kullanır. Bk., a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, 135.

[41] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 90.

[42] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 120.

[43] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 153.

[44] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 586.

[45] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 90.

[46] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 177.

[47] *Nasb* terim olarak, Hz. Ali'ye buğz etmek (düşmanlık beslemek) ve başkasını ona tercih etmektir. Bk. Cürcânî, *Taʿrîfât,* 906; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1/459; İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Harîz b. Osmân er-Rahbî (ö. 163/780) hakkında bu ifadeyi kullanır. Bk., a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb Takrîbü't-Tehzîb*, 156.

[48] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 172.

[49] *Cehmiyye*, Allah'ın isim ve sıfatlarını, özellikle ilâhî sıfatları inkâr eden, yani Allah'a hiçbir sıfat izafe edilemeyeceğini savunan bir fırkadır. Ayrıca bu fırka, Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olmadığını, yaratılmış (mahlûk) olduğunu iddia eder. Bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-İsferâyînî, *el-Fark beyne'l-firak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye* (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1397/1977), 199; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1/459; İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Bişr b. es-Serî Ebû Amr (ö. 198/813) hakkında bu ifadeyi kullanır. Bk., a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, 123.

[50] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 89.

[51] *Vâkıf*, Kur'ân'ın yaratılmış (mahlûk) olup olmadığı konusunda açık bir görüş belirtmeyip susan veya tarafsız kalan kişidir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1/459; İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Ahmed b. Mansûr b. Seyyâr el-Bağdâdî (ö. 265/879) hakkında bu ifadeyi kullanır. Bk., a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, 85.

Örneğin, "ثقة فاضل",[52] "ثقة عابد",[53] "ثقة قدوة"[54] ve "ثقة جليل" gibi ifadelerle râvinin ilmî veya zühdî meziyetlerine dikkat çekilir.[55] Bu tür nitelendirmeler, râvinin sadece hadis rivayetindeki güvenilirliğini değil, aynı zamanda şahsî faziletlerini de yansıtır. İbn Hacer bu mertebede yer alan bazı râvilerin tenkit edilmiş olduklarını belirtmekte ve bu tenkitlerin gerekçelerini açıkça ifade etmektedir. Bu çerçevede, "ثقة يهم",[59] "ثقة إلا أنه يرسل كثيرا",[58] "ثقة إلا أنه يرسل ويدلس",[57] "ثقة له أفراد",[56] "ثقة له غرائب", "ثقة ربما وهم",[64] "ثقة تغير حفظه في الآخر",[63] "ثقة تغير حفظه قليلا",[62] "ثقة تغير",[61] "ثقة يهم قليلا",[60] "ثقة في حديثه عن الزهري بعض الوهم",[67] "ثقة لكنه كثير التدليس والتسوية",[66] "ثقة له أوهام",[65] "

[52] İbn Hacer *Takrîb*'de çok sayıda râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. Bazı örnekler hakkında bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 101, 123, 137, 151, 152, 153.

[53] İbn Hacer *Takrîb*'de çok sayıda râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. Bazı örnekler hakkında bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 86, 111, 127, 129, 132, 148.

[54] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Bişr b. Hâris el-Hâfî (ö. 227/841) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 122.

[55] İbn Hacer *Takrîb*'de toplam 15 râvi hakkında bu ifade ile hüküm vermiştir. Bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 111, 122, 138, 215, 216, 223, 225, 251, 278, 300, 320, 347, 348, 351.

[56] İbn Hacer *Takrîb*'de dört râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 174, 347, 405, 5433.

[57] İbn Hacer *Takrîb*'de altı râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 87, 222, 348, 456, 465, 562.

[58] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi İbrâhîm b. Yezîd b. Şerîk et-Teymî el-Kûfî (ö. 92/710) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 95.

[59] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehaî el-Kûfî (ö. 96/714) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 95.

[60] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Ebû Caʿfer el-Bağdâdî Muhammed b. Abdillâh er-Rûzî (ö. 231/846) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 490.

[61] İbn Hacer *Takrîb*'de iki râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 88, 229.

[62] İbn Hacer *Takrîb*'de iki râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 113, 387.

[63] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Abdullâh b. Recâ Ebû İmrân el-Basrî (ö. 190/805) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 302.

[64] İbn Hacer *Takrîb*'de üç râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 90, 170, 302.

[65] İbn Hacer *Takrîb*'de toplam on yerde râviler hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 166, 174, 175, 257, 277, 290, 411, 425, 436, 574.

[66] İbn Hacer *Takrîb*'de iki râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 169, 175.

[67] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Ebü'l-Abbâs el-Velîd b. Müslim ed-Dımaşkî (ö. 195/810) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 584.

[68] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Ebû Süleymân İshâk b. Râşid el-Cezerî hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 100.

https://doi.org/10.17120/Omuifd.1878543

"ثقة تكلم فيه للتشيع",[69] "ثقة رمي بالنصب",[70] "ثقة رمي برأي الخوارج"[71] ve "ثقة رمي بالإرجاء"[72] gibi çeşitli ifadelerle râvinin güvenilirlik durumu hakkında bilgiler verilir.[73] İbn Hacer, *Takrîb*'in mukaddimesinde bu mertebede tek başına *sika* (ثقة), *mutkin* (متقن), *sebt* (ثبت) ve *ʿadl* (عدل) gibi lafızların örnek olarak kullanılacağını belirtmiş olsa da uygulamada bazı farklılıklar gözlenmektedir. Nitekim "متقن" terimi eserde on yedi farklı yerde "ثقة" ile birlikte kullanılmış, ancak tek başına hiçbir örnekte yer almamıştır. Öte yandan, teorik çerçevede örnek olarak zikredilmesine rağmen "عدل" lafzına *Takrîb*'de uygulamada hiç yer verilmemiştir. Yapılan tespitlere göre, üçüncü mertebede zikredilen râvilerin sayısı 1983'tür.

İbn Hacer, *Takrîb*'de râvilerin *dördüncü mertebede* değerlendirildiği durumlarda "لا بأس به", "صدوق" ve "ليس به بأس" gibi terimler kullanır. Bu terimler içerisinde en yaygın olarak kullanılan kavram *sadûk*tur.[74] Daha sonra *lâ beʾse bih*[75] en az ise *leyse bihî beʾs* kavramıdır.[76] Yapılan tespitlere göre üçüncü mertebede zikredilen râvilerin sayısı 1280'dir.

İbn Hacer, *Takrîb*'de râvileri taʿdîl açısından *beşinci mertebede* değerlendirirken, *sadûk* (صدوق) kavramını kullanmakla birlikte bu nitelendirmeye güvenilirliği bir derece zayıflatan bazı kusurları da ekleyerek hükmünü

---

[69] *Teşeyyuʿ*, Hz. Ali'yi sevmek ve onu diğer sahâbeden üstün tutmaktır. Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e tercih ve takdim edildiğinde, teşeyyuʿda aşırıya gidilmiş olur ve ona "Râfızî" denir. Eğer böyle bir durum olmazsa sadece "Şiî" (teşeyyuʿ sahibi) olarak adlandırılır. Bu üstün tutmaya, sahâbeye sövmek veya onları açıkça sevmemek de eklenirse, kişi "Râfızîlikte aşırıya gitmiş" sayılır. Eğer Ali'nin dünyaya döneceğine (rücû) inanırsa, bu durumda daha da aşırı bir inanca sapmış olur. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1/459. İbn Hacer *Takrîb*'de iki râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 87, 105.

[70] İbn Hacer *Takrîb*'de dört râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 82, 220, 304, 565.

[71] *Hâricîler*, Hz. Ali'nin hakem tayin etmesini reddeden, onu, Hz. Osman'ı ve soyunu dışlayan ve onlarla savaşan gruplardır. Bu gruplar arasında, söz konusu şahısları açıkça tekfir edenler gulât "aşırı Hâricîler", bunu yapmayan ama aynı düşünce çizgisinde olanlar ise özellikle İbâzîler olarak tanımlanır. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî,* 1/459; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsûatu Keşşâfî Istılâhâti'l-funûn ve'lulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1417/1996), 2/1489; İbn Hacer *Takrîb*'de iki râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. Bk., a.mlf., *Takrîbü't-Tehzîb Takrîbü't-Tehzîb*, 144, 560.

[72] *İrcâʾ*, kelime olarak "ertelemek, geciktirmek" anlamına gelir. Terim olarak ise Hz. Osman'dan sonra savaşan iki gruptan (örneğin Cemel ve Sıffîn olaylarında yer alan taraflar) hangisinin haklı olduğuna dair hükmü ertelemek ya da büyük günah işleyen müminin ahiretteki durumu hakkında kesin bir yargıda bulunmayarak bunu Allah'ın hükmüne bırakmak anlamına gelir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî,* 1/459.

[73] İbn Hacer *Takrîb*'de altı râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 118, 137, 227, 266, 412, 458.

[74] Bazı örnekler hakkında bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 77, 78, 79, 80, 81.

[75] İbn Hacer *Takrîb*'de toplam 117 râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. Bazı örnekler hakkında bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 105, 151, 152, 153, 155, 158.

[76] İbn Hacer *Takrîb*'de toplam on yedi râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. Bazı örnekler hakkında bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 153, 163, 182, 190, 214, 227.

inşa etmektedir. Bu bağlamda, *sadûk* terimiyle birlikte kullanılan ve râvi hakkında belirli tenkitleri içeren bazı kayıtlı ifadeler şunlardır: "صدوق فيه لين",[77] "صدوق تكلم فيه بلا حجة",[80] "صدوق له أفراد",[79] "صدوق له أوهام" [78] "صدوق لين الحديث",[81] "صدوق تكلم فيه الساجي",[83] "صدوق تكلم فيه لبدعة الخوارج",[82] "صدوق تكلم فيه أحمد لأجل القرآن",[84] "صدوق تغير آخرا",[87] "صدوق تغير بأخرة",[86] "صدوق ربما وهم",[85] "صدوق ربما أخطأ",[88] "صدوق في حفظه لين",[91] "صدوق لين الحفظ",[90] "صدوق في حفظه شيء",[89] "صدوق فيه لين",[92] "صدوق كثير الوهم",[95] "صدوق كثير الغلط",[94] "صدوق كثير الخطأ يغرب",[93] "صدوق شيعي",

[77] İbn Hacer *Takrîb*'de toplam 26 râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. Bazı örnekler hakkında bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 95, 103, 119, 122, 126, 128.

[78] İbn Hacer, *Takrîb*'de üç râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 125, 471, 473.

[79] İbn Hacer, *Takrîb*'de 80'den fazla râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 77, 78, 84, 119, 160, 175.

[80] İbn Hacer, *Takrîb*'de beş râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 80, 231, 234, 258, 593.

[81] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Ahmed b. Abdirrahmân el-Bekkâr (ö. 248/862) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 81.

[82] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi İbrâhîm b. Münzir b. Abdillâh el-Hizâmî (ö. 236/850) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 94.

[83] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi İsmâʿîl b. Samîʿ el-Hanefî el-Kûfî hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 108.

[84] İbn Hacer Takrîb'de sadece râvi İbrâhîm b. Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 93.

[85] İbn Hacer, *Takrîb*'de 38 râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 83, 141, 166, 195, 199, 204.

[86] İbn Hacer, *Takrîb*'de 43 râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 96, 176, 196, 237, 239, 286.

[87] İbn Hacer, *Takrîb*'de dört râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 82, 323, 455, 575.

[88] İbn Hacer Takrîb'de sadece râvi Ebân b. Semʿa el-Ensârî el-Basrî (ö. 153/770) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 87.

[89] İbn Hacer, *Takrîb*'de 26 râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 95, 103, 119, 122, 126, 128.

[90] İbn Hacer, *Takrîb*'de dört râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, Takrîbü't-Tehzîb, 84, 85, 91, 423.

[91] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi İbrâhîm b. Muhâcir b. Câbir el-Becelî (ö. 170/786) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, Takrîbü't-Tehzîb, 94.

[92] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Ebân b. Abdillâh b. Ebî Hâzim el-Becelî hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 87.

[93] İbn Hacer, *Takrîb*'de beş râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 84, 96, 134, 199, 362.

[94] İbn Hacer *Takrîb*'de sadece râvi Esbât b. Nasr el-Hemedânî Ebû Yûsuf (ö. 161/778) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 98.

[95] İbn Hacer, *Takrîb*'de beş râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 164, 308, 320, 504, 507.

[96] ,"صدوق كثير الخطأ والتدليس" [97] ,"صدوق كثير التدليس عن الضعفاء" [98] ,"صدوق مقل" [99] , " صدوق يهم كثيرا ويرسل ويدلس " [101] , " صدوق يهم كثيرا " [100] , " صدوق يهم " [102] , " صدوق يهم ورمي بالقدر " [104] , "صدوق يهم ورمي بالتشيع" [103] , "صدوق يهم قليلا" [105] ,"صدوق يخطىء قليلا" [108] ,"صدوق يخطىء" [107] ,"صدوق يهم ورمي برأي الخوارج" [106] ,"صدوق يخطىء ورمي بالقدر وتغير بأخرة" [109] ,"صدوق يخطىء ورمي بالقدر وكان يدلس" [110] ,"صدوق يغلط ويصحف" [111] ,"صدوق يغرب" [112] ."صدوق يكثر عن المجاهيل" [113]

İbn Hacer'in ilgili ifadelerinde yer alan kayıt ve istisnalar incelendiğinde, râvi hakkında verdiği hüküm ve değerlendirmelerde çeşitli kusurlara dayandığı görülmektedir. Bu kusurlar arasında râvinin gevşek olması, hataya düşmesi, rivayetlerinde veya râviler arasında karışıklık yaşaması, hafızasındaki zayıflık, münker

[96] İbn Hacer, *Takrîb*'de iki râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 108, 608.

[97] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Haccâc b. Ertâʾ b. Sevr b. Hubeyre (ö. 145/762) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 152.

[98] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Bakiyye b. el-Velîd b. Sâʾid el-Kelâʿî (ö. 197/812) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 126.

[99] İbn Hacer, *Takrîb*'de üç râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 102, 1267, 440.

[100] İbn Hacer, *Takrîb*'de 78 râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 81, 92, 95, 98, 99, 108,

[101] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi İshâk b. İbrâhîm b. el-ʿAlâʾ el-Hımsî (ö. 138/755) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 99.

[102] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi ʿAtâʾ b. Ebî Müslim el-Horâsânî (ö. 135/752) hakkında bu ifadeyi kullanır.

[103] İbn Hacer, *Takrîb*'de beş râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 181, 188, 280, 302, 613.

[104] İbn Hacer, *Takrîb*'de dört râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 108, 355, 448, 582.

[105] İbn Hacer, *Takrîb*'de iki râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 269, 478.

[106] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi İmrân b. Dâver el-Kattân el-Basrî (ö. 160/777) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 429.

[107] İbn Hacer, *Takrîb*'de 137 râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 91, 93, 101, 102, 107, 109, 110.

[108] İbn Hacer, *Takrîb*'de iki râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 107, 300.

[109] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Hasan b. Zekvân el-Basrî (ö. 141/758) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 161.

[110] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Abdurrahman b. Sâbit b. Sevbân el-Ansî (ö. 165/782) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 337.

[111] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Cendel b. Vâlik et-Taglibî (ö. 226/840) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 143.

[112] İbn Hacer, *Takrîb*'de 27 râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 87, 90, 94, 97, 104, 113, 159.

[113] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Cehdam b. Abdullah b. Ebî't-Tufeyl el-Kaysî hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 143.

hadis rivayet etmesi, mezhebî veya itikadî farklılıklara sahip olması, bidʿat ehlinden sayılması, Kur'ân'ın mahlûk olup-olmadığına dair tartışmalarda tarafsız kalması, az sayıda hadis rivayet etmiş olması, tedlîs yapması, tashîf ile hadis nakletmesi, garîb hadis rivayet etmesi, meçhul râvilerden hadis nakletmesi ve mürsel rivayetlerde bulunması gibi hususlar yer almaktadır. Bu durum, İbn Hacer'in râvi değerlendirmelerinde sadece genel bir hüküm vermekle yetinmeyip, ilgili râvinin güvenilirliğini etkileyebilecek özel durumları da dikkate aldığını göstermektedir.

Yapılan tespitlere göre beşinci mertebede değerlendirilen ve yukarıda örneklenen türden kayıtlı ifadelerle nitelenen râvilerin sayısı 671'dir. Bu rakam, sadece *sadûk* ifadesine kayıt ve istisna eklenmiş olanları kapsamaktadır. Buna karşılık, râvinin münker hadis rivayet etmesi, Kur'ân'ın mahlûk olup-olmadığına dair tartışmalarda tarafsız kalması, az hadis rivayet etmesi, tedlîs yapması, garîb veya mürsel hadis rivayet etmesi ve meçhul râvilerden nakilde bulunması gibi unsurlar beşinci mertebe kapsamında değerlendirilmemiştir. Zira İbn Hacer, *Takrîb*'de bu niteliklere sahip râvileri beşinci mertebede ele aldığına dair açık bir ifade kullanmamıştır.

İbn Hacer'in oluşturduğu taʿdîl dereceleri sistemi incelendiğinde, *sadûk* (صدوق) kavramına eklenen bazı kusurlar, ilgili râviyi dördüncü mertebeden beşinci mertebeye düşürdüğü anlaşılmaktadır. Buna karşılık ikinci derecede yer alan *sika sika* (ثقة ثقة), *sika sebt* (ثقة ثبت) gibi ifadeler ile üçüncü derecedeki *sika* (ثقة) nitelemesine eklenen aynı kusurlar, râvinin yer aldığı taʿdîl mertebesini değiştirmemektedir. Bu durum, İbn Hacer'in *sadûk* vasfını esas aldığı râvilerdeki kusurlara daha fazla hassasiyet gösterdiğini ve bu tür nitelemelerin râvinin güvenilirlik derecesini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık üst mertebelerdeki *sika* değerlendirmelerinde bu tür kusurların mertebeyi düşürücü bir unsur olarak görülmediği anlaşılmaktadır.

Yukarıda yer alan taʿdîl ifadeleri incelendiğinde İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde "sâhibu hadîsin" ifadesini hem *sika* hem de *sadûk* lafızlarıyla birlikte kullandığı görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu ifadenin İbn Hacer'in terminolojisinde müstakil bir taʿdîl terimi olarak değil, *sika* ve *sadûk* sıfatlarını pekiştirmek amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim "sâhibu hadîsin" ifadesi eserde yer yer ikinci ve üçüncü mertebeyi (sika), yer yer ise dördüncü mertebeyi (sadûk) göstermek üzere tercih edilmiştir. Bu bağlamda söz konusu ifadenin, râvinin hafıza veya rivayet gücüne atıfta bulunan "çok güvenilir ve sağlam olma" anlamından ziyade, "hadisle meşgul ve bu alanda uzman" anlamında kullanıldığı söylenebilir. *Takrîb*'de bu ifade on üç râvi için *sika*, sekiz râvi için ise *sadûk* nitelemesini teyit edici şekilde kullanılmıştır.[114]

[114] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 85, 164, 168, 394, 401, 466, 529, 597.

İbn Hacer, *Takrîb*'de râvileri *altıncı mertebede* değerlendirirken yalnızca *makbûl* (مقبول/مقبولة) ifadesini kullanmakta ve bu nitelemeye herhangi bir kayıt ya da ekleme getirmemektedir. Söz konusu ifadenin tek başına ve istisnasız bir biçimde kullanılması, bu mertebenin zayıf kabul edilen râvilerden hemen önce gelen son güvenilirlik derecesi olması bakımından dikkat çekicidir. Bu bağlamda, *makbûl* teriminin istisnasız ve yalın şekilde kullanımı, İbn Hacer'in râvi tasnif sistemiz ne özgü sistematik yaklaşımının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu kullanım takip eden cerh mertebelerinde yer alan râvilerin, *makbûl* olarak değerlendirilmeyeceği anlamına dolaylı bir gönderme niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle *makbûl* lafzı güvenilirliğin alt sınırını temsil etmekte ve zayıflığın başladığı noktaya işaret eden bir eşik olarak öne çıkmaktadır.

Eserde toplamda 1596 râvi hakkında hüküm yalnızca "makbûl" ifadesiyle verilmiştir. Ancak burada kullanılan "makbûl" terimiyle hadis usulü literatüründe bilinen ve "kendisiyle amel edilmesi gereken hadis"[115] anlamında kullanılan "makbûl" terimi birbirinden farklıdır. Hadis usulündeki *makbûl*, sahih veya hasen hadisleri ve bu hadislerle amel edilmesini ifade ederken; İbn Hacer'in altıncı mertebede kullandığı "makbûl" ise daha teknik ve sınırlı bir anlam taşımaktadır. Burada kastedilen, rivayet sayısı az olmakla birlikte, rivayeti terk edilmeyi gerektirecek derecede cerh edilmemiş ve yalnız kalmayıp bir başka râvi tarafından desteklenen (mütâbiʿ) râvilerdir. Dolayısıyla bu mertebedeki makbûl hükmü, râvinin zayıf olmadığını, fakat güçlü kabul edilen tabakadan da uzak olduğunu gösteren bir tür "eşik değer" işlevi görmektedir.

1.2. Cerh Hüküm Formları

İbn Hacer *Takrîb*'de râvileri cerh açısından *birinci mertebede* (güven cetveline göre yedinci mertebede) değerlendirirken, "مستور", "مجهول الحال", "لين الحديث", "ليس بالقوي" ve "فيه لين", gibi terimler kullanır. Eserde 144 râvi için *mestûr*,[116] 58 râvi için ise *mechûlü'l-hâl* nitelemesi yapılmıştır.[117] *Leyyinü'l-hadîs* 108,[118] *leyse bi'l-kaviy* ifadesi ise 12 râvi hakkında kullanılmıştır.[119] Bu lafızla nitelendirilen râviler hakkında İbn Hacer çoğu zaman başka bir kusura dikkat çekmemekte, bu terimi müstakil bir değerlendirme olarak kullanmaktadır. *Leyyinü'l-hadîs* ifadesine benzer bir kullanım da "fîhi lîn" lafzıdır. İbn Hacer bu lafzı 26 râvi hakkında *sadûk*tan sonra "صدوق فيه لين" şeklinde,[120] 22 râvide ise "فيه لين" şeklinde müstakil

[115] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, 51.

[116] Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 81, 82, 86, 88, 91, 92, 97, 101.

[117] Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 87, 88, 89, 94, 100, 101, 102, 103, 133.

[118] Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 82, 94, 95, 99, 105, 117, 125.

[119] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 83, 121, 140, 245, 253, 371, 372, 385, 513, 514, 520, 561.

[120] Bazı örnekler hakkında bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 95, 103, 119, 122, 126, 128.

olarak kullanmaktadır.[121] *Sadûk* lafzından sonra *leyyinü'l-hadîs* ise yalnızca üç râvi hakkında kullanılmıştır.[122] Bu kullanım sıklığı ve bağlamlar dikkate alındığında İbn Hacer'in *fîhi lîn* lafzını, *leyyinü'l-hadîs*e göre daha hafif bir cerh terimi olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır İbn Hacer'in yaklaşımına göre *sadûk* olarak nitelenen bir râvinin rivayetinde görülen gevşeklik (lîn), onun adalet vasfını ortadan kaldırmaz. Ancak *sadûk* vasfı taşımayan bir râvi için aynı türden bir zafiyet, onu zayıf râviler kategorisine dâhil etmek için yeterli bir gerekçe teşkil eder. Bu bağlamda İbn Hacer'in lafız tercihlerinin, râvilerin konumunu belirleme açısından sistematik ve derecelendirilmiş bir anlayışa dayandığı görülmektedir.

İbn Hacer'in *Takrîb*'de *birinci mertebe* cerh değerlendirmesi kapsamında yedi erkek râvi hakkında *lâ yuʿrafu hâluhû* "لا يُعرف حاله",[123] 35 kadın râvi hakkında ise *lâ yuʿrafu hâluhâ* "لا يعرف حالها" ifadesini kullandığı görülmektedir.[124] Bu ifadeler eserin mukaddimesinde yer verilen sistematik cerh lafızları arasında yer almamakla birlikte, müellifin fiilî uygulamasında anlamlı bir yer tutar. Bu lafıza belirsiz ve ihtiyatlı bir değerlendirme içerdiği izlenimini vermektedir. İbn Hacer'in bu ifadeyi özellikle *Tehzîbu't-Tehzîb* adlı eserinde genellikle İbnü'l-Kattân'a (ö. 684/1285) atıfla kullanması, *Takrîb*'deki tercihinde büyük ölçüde bu münekkitten etkilendiğini göstermektedir.[125]

İbn Hacer, *Takrîb*'de râvilerin *ikinci mertebede* (güven cetveline göre sekizinci mertebede) değerlendirildiği durumlarda *daʿîf* "ضعيف" ve *münkerü'l-hadis* "منكر الحديث" lafızlarıyla râviler hakkında hüküm verir. Eserde toplam 392 râvi hakkında *daʿîf*,[126] 18 râvi hakkında *münkerü'l-hadis* hükmü verilmiştir.[127] İbn Hacer, bu mertebede yer alan râvilerin değerlendirmelerinde çoğunlukla doğrudan hüküm verme yöntemini benimsemiş olsa da zayıf kabul edilen bazı râviler hakkında doğrudan kendi kanaatini belirtmekten kaçındığı durumlar da bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda râvi hakkındaki olumsuz değerlendirmeyi kendisi yapmaktan ziyade onu önceki cerh-taʿdîl otoritelerine nispetle aktarmayı tercih eder. Söz konusu durumlara örnek olarak "ضعفه أبو حاتم",[128] "ضعفه يحيى ابن معين ورمي بالإرجاء",[129]

[121] Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 118, 130, 150,

[122] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 125, 471, 473.

[123] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 293, 330, 375, 419, 485, 684, 696.

[124] Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 743, 744, 745, 747, 748, 750, 751.

[125] İbn Hacer'in, İbnü'l-Kattân'ın "lâ yuʿrafu hâluhū" değerlendirmelerine yaptığı atıflar hakkında bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Meârifi'n-Nizâmiyye, 1326/1928), 1/133, 439, 2/202, 378, 449.

[126] Bazı örnekler hakkında bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 81, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94.

[127] Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 127, 199, 213, 221, 234.

[128] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 86.

[129] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 194.

"ضعفه أبو زرعة ومشاه أحمد" ve [131]"ضعفه الأزدي" ,[130]"ضعفه أحمد وقال ابن معين لا بأس به" gibi ifadeler verilebilir.[132] Ancak bu uygulama sayı bakımından oldukça sınırlıdır. Bu durum İbn Hacer'in genel olarak *Takrîb*'de öz ve doğrudan hükme dayalı bir değerlendirme yöntemi benimsediğini; fakat bazı râvilerde önceki tenkitlerin çeşitliliği, çelişkili oluşu veya râvinin durumundaki belirsizlik gibi nedenlerle hükmünü açıkça beyan etmeyip klasik cerh otoritelerinin görüşlerine işaret etmeyi yeterli gördüğünü düşündürmektedir. Bu da onun ihtiyatlı yaklaşımını ve râvi değerlendirmelerinde farklı görüşleri dikkate alma hassasiyetini yansıtmaktadır.

İbn Hacer, söz konusu mertebede yer alan bazı râvilere ilişkin zayıflık hükmünü verdikten sonra hükme esas teşkil edebilecek çeşitli istisnalar hakkında da açıklamalarda bulunmaktadır. Bu kapsamda, "ضعيف وصل مراسيل",[133] "ضعيف كثير الغلط",[137] "ضعيف مدلس",[136] "ضعيف مقل",[135] "ضعيف الحفظ",[134] "ضعيف رماه ابن حبان بالوضع",[139] "ضعيف رمي بالرفض",[138] "ضعيف رافضي",[140] "ضعيف أفرط ابن معين فكذبه",[142] "ضعيف رمي بالتشيع",[141] "ضعيف يكاد أن يترك",[143] "ضعيف ورمي بالإرجاء",[145] "ضعيف واختلط بأخرة",[144] "ضعيف كان يقبل التلقين",[146]

[130] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 355.

[131] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 387.

[132] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 527.

[133] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi İbrâhîm b. el-Hakem b. Ebân el-Adenî hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 89.

[134] İbn Hacer, *Takrîb*'de üç râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 96, 98, 107.

[135] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi İshâk b. es-Sabâh el-Kindî el-Eşʿasî hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 101.

[136] İbn Hacer, *Takrîb*'de iki râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 120, 241.

[137] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Beşşâr b. Mûsâ el-Haffâf eş-Şeybânî (ö. 228/843) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 122.

[138] İbn Hacer, *Takrîb*'de üç râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 132, 137, 142.

[139] İbn Hacer, *Takrîb*'de üç râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 135, 179, 419.

[140] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi el-Hâris b. İmrân el-Cuʿferî el-Medenî hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 147.

[141] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Husâm b. Misakk b. Zâlim el-Ezdî hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 157.

[142] İbn Hacer, *Takrîb*'de iki râvi hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 176, 429.

[143] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Üseyd b. Zeyd b. Nüceyh el-Cemmâl hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 112.

[144] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Haccâc b. Nusayr el-Fesâtîtî (ö. 213/828) hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 153.

[145] İbn Hacer, *Takrîb*'de iki râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 312, 379.

[146] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Muhammed b. Ebî Zekeriyyâ hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 509.

gibi "ضعيف شيعي" ve "ضعيف وكان ضريرا يتلقن"[148] "ضعيف أفرط الأزدي فزعم أنه يضع"[147] çeşitli nitelemelerle râvilerin zayıflık durumları hakkında ilave bilgiler vermektedir.[149]

Yukarıda yer alan lafızlar İbn Hacer'in bazı râviler hakkında verdiği zayıf (daʿîf) hükmünün gerekçelerini açıkça ifade ettiğini göstermektedir. Bu açıklayıcı kayıtlar, râvinin zayıf sayılmasının yalnızca rivayet sayısının azlığına yahut cerh-taʿdîl otoritelerinden birinin genel kanaatine dayanmadığını; bilakis, rivayet tekniği, şahsî özellikleri, mezhebî veya itikadî yönelimi, hafıza seviyesi ve hata oranı gibi çok yönlü unsurlara istinaden verildiğini ortaya koymaktadır. İbn Hacer'in bazı râviler hakkında "zayıf" değerlendirmesinin yanı sıra ilave açıklamalarda bulunması; bu zayıflığın türünü belirtme, muhtemel bir karışıklığın önüne geçme yahut rivayet açısından önemli addedilen râvilerle ilgili okuyucuyu daha bilinçli bir biçimde bilgilendirme ihtiyacından kaynaklanıyor olabilir. Bu yaklaşım, onun cerh-taʿdîl faaliyetlerinde yalnızca özet hükümler vermekle yetinmediğini; gerektiğinde râvi hakkındaki değerlendirmeyi açıklayıcı notlarla destekleyerek metodolojik bir hassasiyet sergilediğini göstermektedir.

İbn Hacer, *Takrîb*'de râvilerin *üçüncü mertebede* (güven cetveline göre dokuzuncu mertebede) değerlendirildiği durumlarda *mechûl* "مجهول" ifadesini kullanarak 690 râvi hakkında hüküm vermiştir.[150] Bu kullanım, onun genel terminolojisinde yedinci kategoride zikrettiği *mechûlü'l-hâl* tanımından farklılık arz etmektedir. Nitekim *Takrîb*'de yer alan bu "mechûl" nitelemesi, yalnızca bir râvi tarafından rivayette bulunulan ve başka hiçbir râvi tarafından desteklenmeyen kişileri kapsamaktadır. Dolayısıyla burada geçen "mechûl" ifadesiyle, klasik hadis usûlünde "mechûlü'l-ʿayn" olarak bilinen tür kastedilmiştir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî de *mechûl* lafzıyla tek râvisi olan kimselerin kastedildiğini belirtir.[151] Hatîb el-Bağdâdî'nin bu tanımını İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), *mechûlü'l-ʿayn* olarak kategorize etmiştir.[152] İbn Hacer de *Nüzhetü'n-nazar*'da *mechûlü'l-ʿayn* ve *mechûlü'l-hâl* şeklinde ikili tasnif yapmış ancak *Takrîb*'de sadece *mechûl* lafzı kullanmayı tercih etmiştir.[153]

---

[147] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Nasr b. Hammad b. Aclan el-Bucelî hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 560.

[148] İbn Hacer, *Takrîb*'de sadece râvi Yahyâ b. Muhammed b. İbâd b. Hânî el-Medenî hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 596.

[149] İbn Hacer, *Takrîb*'de üç râvi hakkında bu ifadeyi kullanır. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 419, 598, 601.

[150] Bazı örnekler hakkında bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 91, 92, 95, 97, 99, 102, 103, 105.

[151] Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ʿilmi'r-rivâye*, 88.

[152] İbnü's-Salâh, *ʿUlûmü'l-hadîs*, 112-113.

[153] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, 102.

https://doi.org/10.17120/Omuifd.1878543

İbn Hacer'in *Takrîb*'de *üçüncü mertebede* cerh değerlendirmesi kapsamında 28 erkek râvi hakkında *lâ yuʿrafu* "لا يُعرف",[154] 30 kadın râvi hakkında ise *lâ tuʿrafu* "لا تعرف" ifadesini kullandığı görülmektedir.[155] *Lâ yuʿrafu* ifadesi *mechûl/mechûlü'l-ʿayn* gibi râvinin kim olduğunun bilinmediğini ve râvi hakkında hiçbir bilginin olmadığını gösterir.

Bu tür râviler, güvenilirliklerine dair herhangi bir açık taʿdîl veya cerh kaydı bulunmaması ve sadece bir râvi tarafından rivayet edilmeleri nedeniyle tanınma açısından en zayıf râvi grubunu teşkil etmektedirler. Bu sebeple *mechûlü'l-ʿayn* kapsamındaki râvilerin zayıflığı, *mechûlü'l-hâl* kabul edilen râvilere göre iki derece daha ağır bir değerlendirme ile ele alınmaktadır. Bu durum, İbn Hacer'in râvilerin derecelendirilmesinde yalnızca rivayet sayısını değil, aynı zamanda râvinin hadis ilmindeki tanınırlık düzeyini de dikkate aldığını ortaya koymaktadır.

İbn Hacer, *Takrîb*'de râvileri cerh açısından *dördüncü mertebede* (güven cetveline göre onuncu mertebede) değerlendirirken, "متروك" ve "متروك الحديث" lafızlarını kullanır. Yapılan tespitlere göre İbn Hacer bu iki ifadeden *metrûk* lafzını 126 râvi için[156] *metrûkü'l-hadîs* lafzını ise 13 râvi için kullanmıştır.[157] Böylece *dördüncü* cerh mertebesinde değerlendirilen râvilerin toplam sayısı 139'dir. Bu kategoride yer alan râviler rivayetlerinde ciddi tenkitlere maruz kalmış, güvenilirlik açısından kabul edilemeyecek derecede zayıf olarak nitelenmiş ve hadisleri terk edilmesi gereken kimseler olarak görülmüştür.

İbn Hacer, *Takrîb*'de râvileri cerh açısından *beşinci mertebede* (güven cetveline göre on birinci mertebede) değerlendirirken, bazı râviler hakkında son derece ağır cerh ifadeleri kullanmaktadır. Bu kapsamda üç râvi için *müttehem bi'l-kizb* "متهم بالكذب",[158] bir râvi için *rumiye bi'l-vazʿ* "رمي بالوضع",[159] bir râvi için *ramevhü bi'l-vazʿ* "رموه بالوضع",[160] bir râvi için *müttehem bi'l-vazʿ* "متهم بالوضع",[161] bir râvi için *metrûkün müttehemün bi'l-vazʿ* "متروك متهم بالوضع",[162] bir râvi için *metrûkün rumiye bi'l-vazʿ* "متروك رمي بالوضع"[163] ve iki râvi için *metrûk müttehem* "متروك

[154] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 193, 288, 289, 324, 329, 372, 454, 466, 468, 498, 525, 542, 690, 691, 692, 694, 695, 699, 702, 704, 707, 708, 730, 733.

[155] Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 744, 745, 747, 748, 749, 750, 756.

[156] Bu duruma dair bazı örnekler için bk. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 78, 87, 92, 93, 95, 102, 105.

[157] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 92, 95, 140, 155, 172, 187, 189, 230, 287, 354, 370, 383, 625.

[158] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 110, 479, 506.

[159] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 595.

[160] İbn Hacer, Takrîbü't-Tehzîb, 623.

[161] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 541.

[162] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 179.

[163] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 105.

متهم" şeklindeki ifadelerle cerh hükmünde bulunmuştur.[164] Yapılan tespitlere göre *beşinci* mertebede değerlendirilen râvilerin toplam sayısı ondur. Bu ifadeler râvilerin rivayetlerinin reddedilmesi gerektiğine işaret eden ağır cerh terimleri arasında yer almakta olup, söz konusu râvilerin hadis rivayetinde güvenilirlik vasfını yitirdiklerini göstermektedir.

İbn Hacer, *Takrîb*'de râvileri cerh açısından *altıncı mertebede* (güven cetveline göre on ikinci mertebede) değerlendirirken, Yûnus b. Muhammed es-Sadûk hakkında *kezzâb* "كذاب"[165] ve Nûh b. Ebî Meryem Ebû ʿİsme el-Mervazî el-Kureşî hakkında *kezzebûhu fi'l-hadîs* "كذبوه في الحديث" ifadesini kullanmıştır.[166] Yapılan tespitlere göre bu en ağır cerh kategorisinde değerlendirilen râvilerin toplam sayısı iki ile sınırlıdır. Bu ifadeler ilgili şahısların hadis rivayetinde güvenilirliğinin tamamen reddedildiğini ve rivayetlerinin geçerliliğinin bulunmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

2. LAFIZLARIN İSTATİSTİKLERİ

2.1. Taʿdîl İstatistikleri

Takrîbü't-Tehzîb'de İsmi Geçen Toplam Râvi Sayısı: 8826

Tablo 1. *Takrîbü't-Tehzîb*'de Taʿdîl Edilen Râvilerin Toplam Sayıya Göre Göre Dağılımı

Mertebe	Açıklama	Sayı	Toplam İçindeki Oran
Mertebe	Sahâbe	693	%7,85
Mertebe	Sika sika, sika sebt	335	%3,80
Mertebe	Sika	1990	%22,55
Mertebe	Sadûk, lâ beʾse bih, leyse bihî beʾs	1280	%14,51
Mertebe	Tenkitli sadûk	671	%7,61
Mertebe	Makbûl	1596	%18,08

8826 râviye dair yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında, bunların 6565'ine tekabül eden % 74,37'lik bir kısmı hakkında taʿdîl hükmü verilmiştir.

[164] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 124, 125.
[165] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 614.
[166] İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 567.

Taʿdîl edilen râviler arasında en kalabalık grup, % 22,55 oranıyla "sika" olarak nitelendirilen râvilerden oluşmaktadır. Bu grubu % 18,08'lik oranla "makbûl" derecesinde değerlendirilen râviler takip etmektedir. Taʿdîl ifadeleri içerisinde en az sayıda râviye isnad edilen derecelendirme ise % 3,80 oranıyla "sika sika" ve "sika sebt" şeklindeki kuvvetli güven ifade eden ifadelerdir. Öte yandan sahâbîler müstakil bir grup olarak ele alındığında tüm râvilerin % 7,85'ini oluşturdukları görülmektedir.

Tablo 2. *Takrîbü't-Tehzîb*'de Taʿdîl Edilen Râvilerin Kendi Arasında Mertebelere Göre Dağılım ve Oranlar

Mertebe	Açıklama	Sayı	Oran (%)
1. Mertebe	Sahâbe	693	%10,56
2. Mertebe	Sika sika, sika sebt	335	%5,10
3. Mertebe	Sika	1990	%30,32
4. Mertebe	Sadûk, lâ beʾse bih, leyse bihî beʾs	1280	%19,51
5. Mertebe	Tenkitli sadûk	671	%10,22
6. Mertebe	Makbûl	1596	%24,29

Toplam 6565 %100

Şekil 1. Taʿdîl Edilen Râvilerin Toplam Sayıya Göre Dağılımı (Sütun Grafiği)

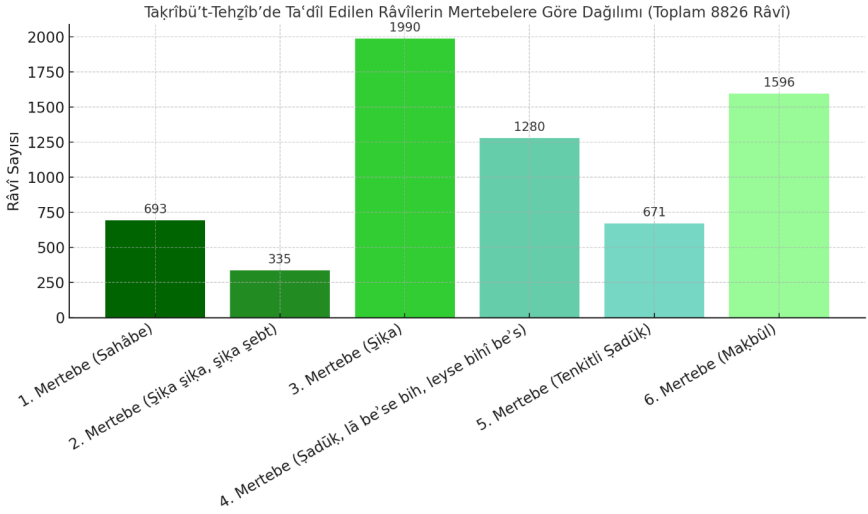

2.2. Cerh İstatistikleri

Cerh Edilen Râvilerin Toplam Sayısı: 1695

Tablo 3. Cerh Edilen Râvilerin Toplam Sayıya Göre Dağılımı

Mertebe	Râvi Sayısı	Toplama Oranı	Açıklama
1. Mertebe	386	%4.37	Zayıflık belirgin değil; mechûlü'l-hâl, hafif cerh
2. Mertebe	410	%4.65	Zayıflık açık; ama cerh şiddeti orta
3. Mertebe	748	%8.47	En geniş grup; râvinin kimliği bilinmiyor
4. Mertebe	139	%1.57	Hadisi alınmaz, terk edilmiş
5. Mertebe	10	%0.11	Yalan isnadı var; hadisleri reddedilir
6. Mertebe	2	%0.02	En ağır cerh; sahte hadis uydurucusu

İbn Hacer el-Askalânî'nin *Takrîbü't-Tehzîb* adlı eserinde yer alan toplam râvilerin yaklaşık % 19'u hakkında cerh hükmü verilmiş olup, bu râvilerin % 91'i hafif veya orta dereceli cerh kapsamında değerlendirilebilecek niteliktedir.

Tablo 4. Cerh Edilen Râvilerin Kendi Arasında Mertebelere Göre Dağılım ve Oranlar

Mertebeler	Açıklama	Sayı	Oran (%)
1. Mertebe	mestûr, mechûlü'l-hâl, leyyinü'l-hadîs, fîhi lîn, lâ yuʿrafu hâluhû,	386	%22,22
2. Mertebe	daʿîf	410	%24,36
3. Mertebe	mechûl, lâ yuʿrafu, lâ tuʿrafu	748	%44,44
4. Mertebe	metrûk, metrûkü'l-hadîs	139	%8,26
5. Mertebe	müttehem bi'l-kizb, müttehem bi'l-vazʿ	10	%0,59
6. Mertebe	kezzâb, kezzebûhu fi'l-hadîs	2	%0,12

Şekil 2. Cerh Edilen Râvilerin Toplam Sayıya Göre Dağılımı (Sütun Grafiği)

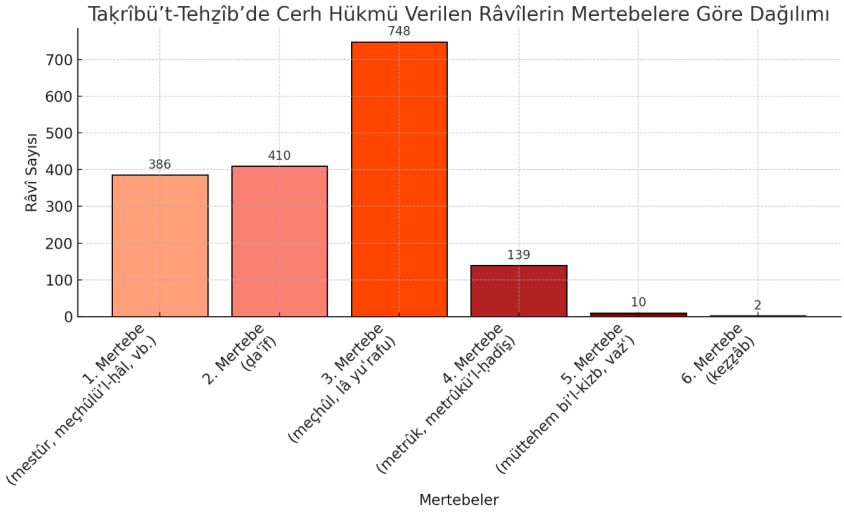

En fazla râvi (% 44,44), 3. mertebede yoğunlaşmaktadır. Bu grupta bulunan râvilerin tüm râvilere oranı % 8.47'dir. En az râvi ise (% 0,12) 6. mertebede bulunmaktadır, bu grupta bulunan râvilerin tüm râvilere oranı % 0.02'dir.

Takrîbü't-Tehzîb'de yer alan toplam 8826 râviden, 8260'ı hakkında cerh veya taʿdîl yönüyle açık bir hüküm bulunmaktadır. Geriye kalan 566 râvi ise doğrudan bir cerh veya taʿdîl ifadesiyle değerlendirilmemiş yahut kendilerine dair açık bir hükme yer verilmemiş olan şahıslardan oluşmaktadır. Bu durum eserde bazı râviler için doğrudan bir değerlendirme yapılmadığını veya değerlendirme ifadesinin dolaylı ya da zımnî biçimde yer aldığını göstermektedir. Ayrıca bazı râvilerin sahâbî olup-olmadığına dair ihtilaflı durumlarda da İbn Hacer'in açık bir değerlendirmeye gitmediği görülmektedir. Bu tür örnekler eserdeki metodolojik tercihler açısından dikkat çekici niteliktedir.

3. İBN HACER'İN CERH VE TAʿDÎL HÜKÜMLERİNE YÖNELİK ÇAĞDAŞ TARTIŞMALAR VE ELEŞTİRİLER

Çağdaş muhakkiklerden Beşşâr Avvâd Maʿrûf ve Şuayb el-Arnaût, İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'de râviler hakkında verdiği hükümleri *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb* isimli eserde yeniden incelemiş; çok sayıda râviye dair değerlendirmeyi tashih etmiş ve bazılarını eleştirmiştir. Onlara göre *Takrîb*'teki özet hükümler zamanla bağlamından koparılarak mutlak ölçütler gibi kullanılmaya başlanmış, bu da hadis tenkidinin çok boyutlu ve tarihsel niteliğini daraltmıştır. Oysa cerh ve taʿdîl hükümleri çoğu zaman râvinin belirli rivayetleri, rivayet dönemi ve hocalarıyla ilişkileri dikkate alınarak verilmiştir.[167] *Takrîb*'te bu çok katmanlı yapı büyük ölçüde indirgenmiş ve râvi profili tek bir nitelemeyle temsil edilmiştir. Ayrıca İbn Hacer'in farklı eserlerinde aynı râvi hakkında muhtelif değerlendirmelerde bulunması, *Takrîb*'teki özet hükümlerin kesinlik atfedilerek kullanılmasını metodolojik açıdan problemli hâl getirmektedir. Bunun yanında "sadûk يهم" ve "sadûk يخطئ" gibi terimlerin belirsizliği, rivayetlerin hangi şartlarda kabul edileceğine dair açık bir ölçüt sunmamakta ve kavramsal ayırt ediciliği zayıflatmaktadır. Müelliflere göre *Takrîb* merkezli yaklaşımın yaygınlaşması erken dönem hadis tenkidinde önemli yer tutan metin merkezli değerlendirmeleri geri plana itmiş; râvi hükümlerinin daha mekanik ve şematik biçimde kullanılmasına yol açmıştır. Bu nedenle râvi değerlendirmelerinde tek bir özet metne dayanmak yerine, farklı cerh ve taʿdîl otoritelerinin görüşleri ile râvinin fiilî rivayet pratiğinin birlikte dikkate alınması ilmî tutarlılık açısından zorunludur.[168]

[167] Bu sürece "Râvî ile birlikte uzun bir süre geçirmek veya râvîyi yakından tanımak, tenkitte aşırı gitme, meslekî olarak ricâl tenkit faaliyetlerinde bulunmama yani münekkit olarak şöhret sahibi olmama, rıhle sürecinin meşakkati ve bunun bilgi edinme-muhafaza etme üzerine etkileri, râvînin yaşam öyküsünü oluşturan dinamik süreç, tenkidin kapsamlı olup-olmaması." gibi unsurlar da etki etmektedir. Bk. İsmial Kurt, "Ricâl Tenkidinde Teâruz: Râvî'nin Tevsik ve Tekzib'i Özelinde", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/2 (2022), 756.

[168] Beşşâr Avvâd Maʿrûf & Şuayb el-Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), 1/14-16.

İbn Hacer'e yöneltilen eleştirilerin önemli bir bölümü "makbûl" hükmü verdiği râviler üzerinden yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda İbn Hacer'in "makbûl" olarak nitelediği toplam 1596 râviden 966'sına ilişkin değerlendirme Maʿrûf ve Arnaût tarafından yeniden gözden geçirilmiş ve farklı hükümlerle değiştirilmiştir.[169] Söz konusu revizyon "makbûl" hükmü verilen râvilerin yaklaşık % 60,53'ünün tenkide konu edildiğini göstermekte; bu da *Takrîb*'teki bu kategorinin metodolojik güvenilirliği hakkında ciddi sorunlar doğurmaktadır.

Benzer şekilde Muhammed Avvâme de İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'de ortaya koyduğu cerh-taʿdîl mertebelerini esas itibarıyla ilmî bir çaba olarak kabul etmekle birlikte, bu kategorilerin terminolojik tercihleri ve uygulama biçimleri bakımından mutlak bir tutarlılık sergilemediğini ileri sürmektedir. Ona göre İbn Hacer râvileri belirli lafzî kalıplar içinde derecelendirirken zaman zaman bu kalıpların gerektirdiği teknik ölçütlere tam olarak riayet etmemiş; güçlü taʿdîl ifadeleri ile ağır cerh nitelemeleri arasında bulunması gereken hiyerarşik nüanslar yer yer göz ardı edilmiştir. Avvâme bu durumun yalnızca terminolojik bir sorun değil, aynı zamanda metodolojik bir problem olduğunu vurgulayarak, cerh ve taʿdîl terimlerinin şeklen değil, içeriksel tutarlılık ve ilmî gerekçelilik temelinde kullanılması gerektiğini savunur. Bu çerçevede *Takrîb*'deki derece sisteminin mutlak hükümler gibi okunmasını eleştiren Avvâme, bu sınıflandırmaların râvilerin tarihî ve rivayet bağlamı dikkate alınarak esnek biçimde değerlendirilmesi gereken tespitler olduğunu belirtir ve böylece klasik hadis tenkit geleneğinin özündeki bağlamsal ve çok katmanlı yapının yeniden hatırlanmasını amaçlar.[170]

Çağdaş araştırmacılardan Ali b. Nâyif, İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'de "sadûk" (dördüncü mertebe) olarak değerlendirdiği birçok râvinin, diğer hadis tenkit âlimleri tarafından daha yüksek bir derece olan "sika" seviyesinde görüldüğünü ortaya koymuştur. Nâyif, bu sonuca ulaşmak için İbn Hacer'in hükümlerini Zehebî'nin *el-Kâşif* adlı eserindeki değerlendirmelerle karşılaştırmıştır. Araştırmasının yalnızca alfabetik sıralamada hemze harfine kadar olan râvileri kapsamasına rağmen, elde edilen verilerin bile bu tespiti desteklemek için yeterli olduğunu özellikle vurgulamıştır. Bu bulgudan hareketle, İbn Hacer'in bir râvi hakkında verdiği "sadûk" hükmünün her zaman mutlak ve nihai bir dereceleme olarak görülmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.[171] Zira aynı râvilerin başka muhaddisler tarafından

[169] Bazı biyografi numaraları için bk. Avvâd Maʿrûf & Şuayb el-Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), 11, 19, 525, 713, 753, 764, 809, 851, 857, 931, 933, 995, 996.

[170] Muhammed Avvâme, "Mukaddime", *Takrîbü't-Tehzîb*, mlf. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî (Sûriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986), 23-31; Muhammed Avvâme'nin, İbn Hacer'in on iki cerh-taʿdîl kategorisine dair görüşlerinin ayrıntılı tahlili hakkında bk. Yılmaz, "Muhammed Avvâme'nin Hadisçiliği: İbn Hacer'in Takrîbü't-Tehzîb'deki Cerh-Taʿdîl Mertebelerine Dair Tahlil ve Tenkitleri Işığında Bir İnceleme", 192-214.

[171] Ali b. Nâyif eş-Şuhûd, *el-Hâfız İbn Hacer ve menhecuhu fî Takrîbi't-Tehzîb* (b.y.: Câmiʿu'l-Kütübi'l-İslâmiyye, ts.), 15.

"sika" kabul edilmesi, onların rivayetlerinin güvenilirlik bakımından daha güçlü bir konumda değerlendirilebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla "sadûk" olarak nitelenen bu râvilerin hadislerinin sahih kabul edilebileceği yönündeki yaklaşım, ilmî açıdan güçlü ve savunulabilir bir temele sahiptir.

Ali b. Nâyif'in tespit ve değerlendirmelerine göre, çağdaş dönemde sünnet-i nebeviyye alanında çalışan araştırmacıların önemli bir kısmı, Hâfız İbn Hacer el-Askalânî'nin kullandığı terimleri doğru biçimde kavrayamamış; bu durum ise çok sayıda hadisin haksız yere zayıf sayılmasına yol açmıştır.[172] Bu yanlışlığın temel sebebi[173] cerh ve taʿdîlin ana kaynaklarına, özellikle de *Takrîb*'in dayandığı esas eserler olan *Tehzîb* türü çalışmalara yeterince müracaat edilmemesi ve İbn Hacer'in hükümlerinin bağlamından kopuk, lafzî bir anlayışla yorumlanmasıdır. Bunun doğal sonucu olarak bazı araştırmacılar, İbn Hacer'i "çelişkili davranmakla veya zaman zaman müsamahakâr olmakla" itham edecek noktaya varabilmiştir.[174]

Ali b. Nâyif'e göre bu problemlerin çözümüne yönelik ilk ciddi teşebbüs merhum Dr. Velîd el-Ânî tarafından kaleme alınan *Menhecü dirâseti'l-esânîd ve'l-hükmü aleyhâ* adlı eserdir. Velîd el-Ânî bu çalışmasında söz konusu güçlükleri ele almış, kapalı görünen noktaları açıklamaya çalışmış, Şeyh Ahmed Şâkir'in bazı yorumlarını eleştirmiş ve özellikle dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci mertebeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Zira Ali b. Nâyif'e göre asıl sorunlar bu mertebeler etrafında ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Velîd el-Ânî'nin İbn Hacer'in yaklaşımını büyük ölçüde doğru kavradığı, ancak bazı hususlarda isabet edemediği; bu nedenle çalışmasının hem destekleyenler hem de eleştirenler tarafından çeşitli değerlendirmelere konu olduğu ifade edilmektedir.[175]

SONUÇ

Takrîbü't-Tehzîb daha önce münekkitlerin haklarında hüküm verdiği, değerlendirme yaptığı ve tenkitte bulunduğu râviler hakkında İbn Hacer'in kendi tercih ve değerlendirmelerine göre ortaya koyduğu hükümleri ihtiva eden bir eserdir. Bu çalışma, İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'de ortaya koyduğu cerh ve taʿdîl sis-

[172] Aslında bağlamı ve paradigmayı göz ardı ederek genellemelere gitmekten kaynaklanan bu metodolojik sorun kendine hadis disiplininde daha birçok örnek bulacağı gibi tefsir ve benzeri disiplinlerde de yanlış değerlendirmelere gidilmesine sebep olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Sait Sıcak, *Tefsirde Spekülatif Yorum Ashâbü'l-Karye Örneği* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2021), 102-106.

[173] İsmail Kurt, bilgi tasnifi ve analizinde kullanılabilecek yeni teknolojik imkânların, *Takrîbü't-Tehzîb* üzerine daha kapsamlı ve mukayeseli çalışmaların yapılmasına önemli katkılar sunacağını belirtmektedir. Bk. Kurt, "İbn Hacer'in Bazı Münekkitleri Tenkitte Aşırıya Gitmekle Eleştirmesi", 91-92.

[174] Şuhûd, *el-Hâfız İbn Hacer ve menhecuhu fî Takrîbi't-Tehzîb*, 3-4.

[175] Şuhûd, *el-Hâfız İbn Hacer ve menhecuhu fî Takrîbi't-Tehzîb*, 3-4; Ayrıca bk. Velîd b. Hasan el-Ânî, *Menhecü dirâse el-esânîdü ve'l-hükmü ʿaleyhâ* (Ürdün: Dâru'nNefâis, 1420/1999), 26-27, 37.

tematiğini, yalnızca sayısal dağılımlar üzerinden değil, aynı zamanda hadis ricâl metodolojisi içindeki işlevi bakımından değerlendirmeyi amaçlamıştır. Ulaşılan veriler, İbn Hacer'in râvi değerlendirme yönteminin klasik ricâl birikimini özetleyen son derece sistematik bir tasnif sunduğunu, ancak bu tasnifin tek başına nihai hüküm mercii olarak kullanılmasının bazı metodolojik sınırlılıklar doğurduğunu göstermektedir.

Takrîbü't-Tehzîb'de ismi geçen toplam 8826 râvi üzerinden yapılan değerlendirmelerde, taʿdîl ve cerh mertebelerine ait dağılım aşağıdaki gibidir. Taʿdîl hükmü verilen 6565 râvi içerisinde birinci mertebede 693, ikinci mertebede 335, üçüncü mertebede 1990, dördüncü mertebede 1280, beşinci mertebede 671 ve altıncı mertebede 1596 râvi yer almaktadır. Öte yandan cerh edilen toplam 1695 râvi arasında birinci mertebede 386, ikinci mertebede 410, üçüncü mertebede 748, dördüncü mertebede 139, beşinci mertebede 10 ve altıncı mertebede yalnızca 2 râvi bulunmaktadır.

Çalışmanın en dikkat çekici bulgusu, *Takrîb*'de kullanılan cerh ve taʿdîl mertebelerinin büyük ölçüde orta güven kategorilerinde yoğunlaşmasıdır. Özellikle "sika", "sadûk" ve İbn Hacer'e özgü bir kullanım alanı kazanan "makbûl" gibi terimlerin yüksek oranlarda tercih edilmiş olması, müellifin râvileri değerlendirirken keskin dışlayıcı hükümlerden ziyade ihtiyatlı ve derecelendirici bir yöntem izlediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, klasik hadis tenkidinde güvenilirliğin ikili bir yapıdan ibaret olmayıp, farklı düzeylerde güven alanları üzerinden inşa edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla çalışma, cerh-taʿdîl literatürünün çoğu zaman sanıldığından daha nüanslı bir bilgi zemine sahip olduğunu teyit etmektedir.

Edilen bulgular, *Takrîb*'deki kısa hükümlerin zamanla bağlamından koparılarak mutlak birer ölçüt gibi kullanılmasının, râvi değerlendirmelerinde indirgemeci sonuçlara yol açabildiğini de ortaya koymuştur. Özellikle çağdaş araştırmalarda, İbn Hacer'in "sadûk" olarak nitelendirdiği bazı râvilerin diğer muhaddisler tarafından "sika" kabul edildiğinin gösterilmiş olması, tek bir ricâl otoritesine dayalı hüküm vermenin sakıncalarını açıkça göstermektedir. Bu bakımdan çalışmanın ulaştığı temel sonuçlardan biri, *Takrîb* hükümlerinin ancak diğer cerh-taʿdîl kaynaklarıyla birlikte okunması hâlinde daha sağlıklı sonuçlar vereceğidir.

Kavramsal çerçeve açısından değerlendirildiğinde, bu çalışma hadis ricâlinde kullanılan hüküm terimlerinin yalnızca teknik etiketler olmadığını, aynı zamanda râvinin rivayet pratiği, muhaddisler arasındaki ihtilaflar ve mezhebî/ilmî yönelimler gibi unsurlarla şekillenen çok katmanlı kavramlar olduğunu göstermiştir. Özellikle "makbûl" teriminin İbn Hacer'in sisteminde kritik bir eşik oluşturması, klasik ricâl terminolojisinin zaman içinde standartlaşırken aynı zamanda müellif merkezli özgün kullanımlar da geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalış-

ma, cerh ve taʿdîl terminolojisinin semantik alanına katkı sunmakta ve terimlerin tarihsel kullanım farklılıklarının ayrıca incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli katkısı, nicel verilerin hadis metodolojisindeki kavramsal sorunları görünür hâle getirmesidir. Râvilerin yaklaşık %74'ü taʿdîl, %19'a yakın kısmı cerh, geri kalan sınırlı bölüm ise açık bir cerh veya taʿdîl hükmü taşımayan isimlerden oluşmaktadır. Bu dağılım, klasik ricâl geleneğinin esas itibarıyla güven inşa etmeyi hedefleyen yapısını yansıtmaktadır. Ağır cerh ifadelerinin oldukça sınırlı sayıda râvi için kullanılmış olması ise, İbn Hacer'in metodunda temkin, ihtiyat ve dereceli güven anlayışının baskın olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, hadis ilmi araştırmalarında râvi tenkidinin yalnızca reddetmeye değil, aynı zamanda güven alanlarını belirlemeye yönelik yapıcı bir disiplin olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın uygulamaya dönük en önemli sonucu, özellikle hadis tahkiki yapan araştırmacılar için Takrîb hükümlerinin tek başına yeterli görülmemesi gerektiğidir. Bir râvinin hadislerinin hükmünü belirlerken, yalnızca "sadûk", "makbûl" veya "daʿîf" gibi özet terimlere dayanmak yerine, râvinin rivayet ettiği hadislerin mutâbaat ve şevâhid durumu, öğrencileri, hocaları ve rivayetlerinin hadis külliyatındaki kullanım biçimi de dikkate alınmalıdır.

Bundan sonraki araştırmalar için özellikle iki alanın öne çıktığı söylenebilir. Birincisi, *Takrîbü't-Tehzîb*'deki mertebelerin diğer ricâl eserleriyle karşılaştırmalı semantik analizi yapılmalıdır. İkincisi ise, "sadûk", "makbûl" ve "leyyinü'l-hadîs" gibi orta mertebe terimlerin, sahih hadis üretim sürecindeki pratik etkileri isnad bazlı örnekler üzerinden incelenmelidir. Bu tür çalışmalar, klasik ricâl literatürünün günümüz hadis metodolojisine daha işlevsel biçimde taşınmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ânî, Velîd b. Hasan. *Menhecü dirâse el-esânîdü ve'l-hükmü ʿaleyhâ.* Ürdün: Dâru'nNefâis, 1420/1999.

Avvâme, Muhammed. "Mukaddime". *Takrîbü't-Tehzîb*, mlf. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. Sûriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986.

Bağdâdî, Abdülkâhir Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-İsferâyînî. *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1397/1977.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali. *Taʿrîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1403/1983.

Çalışkan, Necmettin. *Kur'ân'ın İki Fıkhî Okunuşu Tahâvî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân ve Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı Karşılaştırmalı Örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2018.

Fidanboy, Ömer. "İbn Ebî Zeyd El-Kayravânî ve Kelâm Anlayışı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 30. Yıl Özel Sayısı (2022),132-143.

Gül, Recep Emin. "Hadis İlminde Cerh-Ta'dîl Mertebeleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 43 (2015), 362-386.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî ʿilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdillâh es-Sevrakî & İbrahim Hamdi el-Medenî. Medîne: el-Mektebetü'l-ʿİlmiyye, 1357/1958.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî Ebü'l-Fazl. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1379/1960.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nûreddin Itr. Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1421/2000.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Meârifi'n-Nizâmiyye, 1326/1928.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd & Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 1415/1994.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhu İbn Hibbân: el-Müsnedü's-sahîh ʿale't-tekâsîm ve'l-envâʿ*. thk. Muhammed Ali Sönmez & Halis Aydemir. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân. *Mukaddimetü İbni's-Salâh (ʿUlûmü'l-hadîs)*. thk. Nûreddin Itr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.

Koluman, Rahmet. "İbn Hacer'in Cerh-Ta'dîl Anlayışı ve Fethu'l-Bârî'de Kullandığı Bazı Hadis Tenkidi Istılahlarının Rivayetler Üzerinden İncelenmesi". *HAFIZA* 7/1 (2025), 24-48. https://doi.org/10.56671/hafizadergisi.1653226

Kurt, İsmail. "İbn Hacer'in Bazı Münekkitleri Tenkitte Aşırıya Gitmekle Eleştirmesi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 69-96.

Kurt, İsmial. "Ricâl Tenkidinde Teâruz: Râvî'nin Tevsik ve Tekzib'i Özelinde". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/2 (2022), 739-758.

Maʿrûf, Beşşâr Avvâd & Arnaût, Şuayb. *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *et-Takrîb ve't-teysîr li maʿrifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*. thk. Muhammed Osman el-Huşt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1405/1985.

Okşar, Yusuf -Yusuf- Çalışkan, Necmettin. "Değişim ve Dönüşüm Kavramları Çerçevesinde Nübüvvetin Bireyin ve Toplumun İnşası Açısından Değeri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2021), 652-680.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-ʿIrâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.

Sıcak, Ahmet Sait. *Tefsirde Spekülatif Yorum Ashâbü'l-Karye Örneği*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2021.

Şuhûd, Ali b. Nâyif. *el-Hâfız İbn Hacer ve menhecuhu fî Takrîbi't-Tehzîb*. b.y.: Câmiʿu'l-Kütübi'l-İslâmiyye, ts.

Tehânevî, Muhammed Ali. *Mevsûatu Keşşâfî Istılâhâti'l-funûn ve'lulûm*. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1417/1996.

Yılmaz, Abdurrahman. "Muhammed Avvâme'nin Hadisçiliği: İbn Hacer'in Takrîbü't-Tehzîb'deki Cerh-Taʿdîl Mertebelerine Dair Tahlil ve Tenkitleri Işığında Bir İnceleme". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2025), 191-215. https://doi.org/10.33460/beuifd.1766010